

IZABELA JEFIMOWICZ

Z PERSPEKTYWY DWUSTU LAT

Dwusetlecie urodzin Artura Schopenhauera stało się okazją do zorganizowania sesji naukowej, zatytułowanej *Artur Schopenhauer. Recenzje - rekonstrukcje - interpretacje*, poświęconej życiu, twórczości i oddziaływaniu niemieckiego myśliciela.

Organizatorami sesji, która odbyła się w dniach 27 i 28 października 1988 roku, byli Zakład Historii Filozofii Współczesnej Instytutu Filozofii UAM oraz Komisja Filozoficzna Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. W trakcie dwudniowych obrad wskazano źródła oraz istotne elementy filozoficznej myśli Schopenhauera, podjęto próbę porównania jego refleksji z innymi koncepcjami, a także przedstawienia inspiracji schopenhauerowskich w kulturze i filozofii XIX i XX stulecia.

Otwierający sesję referat, zatytułowany *A. Schopenhauer. W dwusetlecie urodzin* wygłosił prof. Jan Tuczyński z Gdańska. Koncepcja przewodnich idei filozoficznego systemu Schopenhauera w Polsce i w Europie oraz ewolucja stosunku do tego autora ukazane zostały przez prelegenta na tle społeczno-kulturowych przemian dokonujących się w XIX stuleciu, przemian, leżących u podstaw nowego kształtu świadomości społecznej. Jej znamienymi cechami zarysowującymi się po Rewolucji Francuskiej, a narastającymi aż po schyłek następnego wieku stały się poczucie moralnego kryzysu, rozdarcia i upadku Europy, świadomość wyobcowania jednostki i zatimizowania świata, tendencje pesymistyczne, katastroficzne i nihilistyczne. Formą ucieczki od dekadencji, a zarazem jednym z przejawów nowego myślenia staje się zwrot ku Orientowi, ku prastarej mądrości Indii, uznanych za kolebkę kultury indoeuropejskiej; zwrot ku sercu i wyobraźni, uznanych za źródło i podstawę filozoficznej refleksji. Na tym podłożu rozwija się kult Schopenhauera jako proroka i geniusza, popularność jego myśli, zainteresowanie koncepcjami, dla zrozumienia których, (jak sam podkreślał) niezbędna była zarówno znajomość Platona i Kanta jak i też *Wed* i *Upaniszad*. Totalna wizja jedności i tożsamości wszechbytu, pesymistyczne spojrzenie na życie, tragizm ludzkiego istnienia, idea świata jako woli i wyobrażenia, przeżywanie rzeczywistości odwołujące się do nastroju i intuicji - wszystkie te elementy zawarte w filozofii niemieckiego myśliciela szczególnie wpływ wywarły na pokolenie modernistów. Odbicie znalazły w twórczości parnasistów i symbolistów, w programie sztuki dla sztuki, w uznaniu genialności artysty i twórcy. Koncepcje muzyki oraz miłości płciowej odzwierciedlone zostały m.in. w utworach Wagnera, Debussy'ego, Szymanowskiego, Karłowicza, w dramatach Strindberga, w teorii Freuda. Na następne generacje oddziałała także Schopenhauerowska etyka litości, miłości i sprawiedliwości, oparta na idei współodczuwania cierpienia, poprzez którą - zdaniem prof. Tuczyńskiego - jego autor wpisuje się w chrześcijańskie tradycje kulturowe Europy.

W kolejnym referacie, pt.: *Związki Schopenhauera z filozofią indyjską*, jego autor - dr Włodzimierz Wilowski - podjął zagadnienie istnienia i zakresu inspiracji filozoficznym dorobkiem Indii w systemie myślowym Schopenhauera. Jak przypomniał prelegent, Schopenhauer odżegnywał się od zależności i bezpośrednich wpływów buddyźmu, negując nawet (w liście do A. von Dossa) fizyczną możliwość zaznajomienia się z nim w okresie pisania 1 tomu swego dzieła *Świat jako wola i wyobrażenie* (lata 1814-1818).

Nasświetlając podstawowy problem oddziaływania filozofii i kultury indyjskiej na dzieło Schopenhauera, dr Wilowski wykazał w oparciu o badania historyczne wysokie prawdopodobieństwo zapoznania się przez myśliciela z jej dorobkiem już we wczesnym okresie twórczości. U podstaw tego wnioskowania leżą zarówno przyczyny historyczno-kulturowe (już w XVIII w. pisano o kulturze i filozofii indyjskiej, ukazywały się także tłumaczenia podstawowych dzieł z tego zakresu) jak i biograficzne (w latach 1813-1814 Schopenhauer poznawał i studiował teksty świętych ksiąg u orientalisty Mayera). Związki autora *Świata jako woli i wyobrażenia* z filozofią Wschodu dotyczą zarówno podobieństw głównych elementów obydwu systemów myślowych jak i zapożyczeń terminologicznych. Inspiracją dla Schopenhauerowskiej koncepcji woli jako podstawy istnienia świata i moralnego porządku rzeczywistości wydaje się być hinduskie pojmowanie ładu wszechświata poprzez zasady karmana i brahmana; analogie do zrozumienia podmiotu i jego roli odnaleźć możemy w filozofii Wedanty, w indyjskiej koncepcji prawdziwego "ja" (atmana); podobnie rozumiana była rola intuicji i kontemplacji. Równocześnie autor referatu podkreślił, że obok inspiracji kulturą Indii i zapożyczeń z filozoficznego dorobku Orientu, uznać musimy jego indywidualne rozwinięcie i przetworzenie dokonane przez Schopenhauera na gruncie europejskiego dziedzictwa filozoficznego i kulturowego.

Następnym mówcą był dr Mirosław Żelazny z Torunia, który w wystąpieniu Schopenhauer a Kant ukazał istotne elementy koncepcji obu myślicieli, poprzez odniesienie ich do fundamentalnych pytań metafizycznych podejmowanych przez refleksję filozoficzną. Zdaniem prelegenta koncepcja Schopenhauera stanowi punkt zwrotny w rozwoju filozofii i zapoczątkowuje nowe tendencje w poszukiwaniu rozwiązań jej podstawowych problemów. Poprzez poddanie analizie i porównaniu koncepcji "ja", kategorii woli oraz rozumienia tożsamości ego, dr Żelazny wskazał podobieństwa i różnice rysujące się w refleksji obydwu niemieckich myślicieli. W perspektywie Kantowskiego świata apriorycznych kategorii, świata czasu i przestrzeni, przyjęcie tożsamości ja z samym sobą jest niemożliwe, pojawia się jednak jako wynik filozofii praktycznej - jako postulat etyczny i podstawa moralnej odpowiedzialności jednostki. Wola dla Kanta jest zawsze i bezwzględnie wolą dobra i wraz z wolnością leży u podstaw ludzkich działań zmierzających do podporządkowania się prawu. System Schopenhauera stanowi odejście od tradycji niemieckiego racjonalizmu. Prelegent umieszcza go w nurcie filozofii życia, której podstawowym wyznacznikiem jest próba dotarcia do istoty bytu poprzez *bycie w świecie*, przeżywanie i rozumienie go (na bazie tożsamości ego), w przeciwieństwie do prób poznania, wyjaśniania i porządkowania rzeczywistości w ramach abstrakcyjnych, narzuconych kategorii. Wraz z rozważaniami nad istotą życia w Schopenhauerowskim myśleniu nasila się irracjonalizm, fascynacja filozofią przyrody, biologizm. Chcenie woli jest tym, co istnieje właściwie; wola jawi się jako uniwersalna zasada życia. osnowa rzeczywistości realnej. Świat jest wolą i wyobrażeniem.

Celem kolejnego referatu, wygłoszonego przez doc. Bolesława Andrzejewskiego, zatytułowanego *Elementy wczesnoromantyczne w filozofii Artura Schopenhauera* było ukazanie relacji między myślą wczesnego romantyzmu niemieckiego (głównie Schellinga) a filozofią Schopenhauera. Prelegent przedstawił odniesienia i zbieżności między tymi systemami, poprzez pryzmat rozwoju myśli Schopenhauera, która po roku 1813 traci charakter racjonalistyczny i antropocentryczny (różny od uniwersalistycznego i panteistycznego stanowiska Schellinga) i ewoluuje ku idei harmonijnego, ożywionego uniwersum. Zdaniem doc. Andrzejewskiego analogie dotyczą przede wszystkim pojmowania człowieka i jego miejsca w rzeczywistości, aktywnej roli poznającego podmiotu w kreowaniu porządku uniwersum, a także koncepcji "woli" i "życia". Schopenhauerowska "wola" (której rozumienie i główne idee wyłożone zostały w *Świecie jako woli i wyobrażeniu* i Schellingańskie

"życie" przedstawione zostały jako *rzecz sama w sobie*, jako pierwotny, ustanawiający jedność wszechświata czynnik, czynnik animujący uniwersum i obiektywizujący się we wszelkich formach przyrodniczych. Jednostka ludzka zarówno u Schopenhauera jak i w filozofii wczesno-romantycznej ujęta została jako mikrokosmos - część i całość zarazem; podkreślone zostały ściśle związki człowieka z wszechbytem, a także jego istota, tożsama z istotą makrokosmosu. Koncepcje te prowadziły do stopienia sfery obiektywnej i subiektywnej, podmiotu i przedmiotu. Dla Schopenhauera świat był "wyobrażeniem" człowieka, dla Schellinga podstawą organizowania są uniwersum w przedmioty była ludzka jaźń, jej sądy i pojęcia.

Dr Andrzej Przyłębski wygłosił referat pt.: *Schopenhauerowskie ujęcie kwestii wolności w świetle analogicznych rozważań Wilhelma Windelbanda*, w którym podjął próbę analizy i porównania koncepcji wolności woli u Schopenhauera oraz u Windelbanda i w tym kontekście ukazania stosunku neokantyzmu do myśli Schopenhauera. Na tle metafizyki woli Schopenhauera przedstawił autor referatu jego koncepcje wolności, podkreślając równocześnie, że w zagadnieniu tym zawarte są zarówno elementy teoriopoznawcze, etyczne jak i metafizyczne filozofii Schopenhauera. Rekonstruując poglądy myśliciela w kwestii wolności woli dr Przyłębski wskazał na określenie różnych jej wymiarów, wyróżnienie wolności działania - tożsamej z możliwością realizacji aktu woli (określanej także jako wolność fizyczna) oraz wolności woli pojmowanej filozoficznie - wolności i niezdeteminowania aktu wyboru. Wolność fizyczną uznaje Schopenhauer za fakt, a wolność rozumianą filozoficznie pyta poprzez analizę świadomości poznającej. Analiza ta, oparta na dokonaniach przez Schopenhauera (za Kantem) rozróżnieniu świata rzeczy samych w sobie oraz świata zjawisk i przyjęciu za bezwzględnie obowiązującą w świecie zjawisk zasady przyczynowości, doprowadziła filozofa do zanegowania wolności w świecie ludzkich działań. Dla Schopenhauera domeną absolutnej wolności może być tylko wola sama w sobie, przed uprzedmiotowieniem w świecie fenomenalnym. Konkretny wybory człowieka jawią się jako wypadkowa 2 czynników: z zewnątrz pochodzącego bodźca i trwałego, wewnętrznego uwarunkowania aktu woli - charakteru; ludzka odpowiedzialność dotyczy tylko tego drugiego. Zdaniem referenta efektem Schopenhauerowskich rozważań nad wolnością było - wpływające z przyczyną absolutnej wolności zarówno woli samej w sobie jak i indywidualnemu charakterowi (pojmowanemu jako noumen) - przeświadczenie, że wolność człowieka tkwi w jego bycie.

W referacie zatytułowanym *Stosunek Fryderyka Nietzschego do Artura Schopenhauera* jego autorka, dr Krystyna Górniak-Kocikowska, przedstawiła ewolucję poglądów Nietzschego i jego stosunku do Schopenhauera (jednego z najbardziej inspirujących go filozofów w latach 1865-1976) przez pryzmat wybranych zagadnień wspólnych obydwu koncepcjom. Zdaniem Nietzschego, podstawowym błędem w filozoficznym myśleniu Schopenhauera było przyjęcie moralnej opcji przy rozwiązywaniu wszystkich podstawowych problemów. Wiele miejsca poświęcił Nietzsche analizie, centralnej w systemie Schopenhauera, kategorii woli, przechodząc od afirmacji jej rozumienia zaproponowanej przez autora *Świata jako woli i wyobrażenia*, poprzez krytykę do sformułowania własnej koncepcji woli mocy. Antyracjonalnej, zakładającej wszechobecność woli, destruktywnej, wrogiej człowiekowi i życiu (zdaniem Nietzschego) idei Schopenhauera przedstawił wole jako atrybut istot obdarzonych intelektem, jako miarę rządzących i pragnień. Odrzuceniu uległa także Schopenhauerowska filozofia współczucia, jako nihilistyczna i wroga życiu. Nietzsche zaproponował relatywizm wartości i afirmację moralności ludzi silnych. Przejęta od Schopenhauera i zmodyfikowana została koncepcja ewolucji i "hodowli" ludzi. Dla Schopenhauera miała ona być drogą łotrowstwa i głupoty, dla Nietzschego stała się możliwością maksymalizacji woli mocy i stworzenia nadczłowieka. Schopenhauerowskiemu pesymizmowi - symptomowi w

rozumieniu Nietzschego dekadencji, nihilizmu, bierności, negacji świata i życia - przeciwstawione zostały aktywistyczna osobowość, idea świata, którego istotą jest wola mocy, dionizyjskie uwielbienie bytu. Poglądy Schopenhauera na temat sztuki stały się podstawą sformułowania przez Nietzschego koncepcji muzyki jako ucieleśnionej woli oraz rozróżnienia sztuki apollinijskiej i dionizyjskiej. W konsekwencji jednak Nietzsche odrzucił pesymistyczne idee Schopenhauera - dla niego sztuka była zawsze afirmacją i ubóstwieniem życia. Estetyczna interpretacja rzeczywistości doprowadziła Nietzschego do usprawiedliwienia życia i świata, stanowiąc zarazem wyjście poza wpływ i inspiracje schopenhauerowskie.

Kolejny mówca, doc. Jan Papiór przedstawił referat pt.: *O skutkach społecznych pesymizmu A. Schopenhauera w wykładni E.v. Hartmanna*, w którym ukazał Hartmanna jako publicyste i filozofa - klasyka niemieckiego pesymizmu, dla którego Schopenhauer był jednym z najbardziej inspirujących myślicieli. Przypominając antyhumanistyczne, nacjonalistyczne a równocześnie ahisteryczne tezy Hartmanna (program zniszczenia narodów i ras uznanych za mniej wartościowe), propagowane w artykułach ukazujących się na łamach czasopism, podjął prelegent próbę wykazania współzależności filozoficznych i publicystycznych poglądów Hartmanna. Doc Papiór przedstawił z jednej strony filozoficzne zaplecze tez polityczno-społecznych, drogę myślową wiodącą od kategorii ontologicznych, teoriopoznawczych i etycznych do poglądów prezentowanych w publicystyce, z drugiej zaś wskazał konkretne tezy polityczne zawarte w głównym dziele filozoficznym Hartmanna, w *Filozofii nieświadomego*. Zdaniem mówcy centralnymi kategoriami ontologicznymi w systemie filozoficznym Hartmanna są *wola wszechświata* i *współistotna z nią logiczność*, rozumiana jako *nieświadome*. *Wola wszechświata to rzecz sama w sobie* (analogicznie jak w filozofii Schopenhauera), nieustannie oddziałująca, sprawcza przyczyna bytu, czynnik aktywizujący pasywną z natury *logiczność*. (W ten sposób Hartmann rozbudował koncepcję woli Schopenhauera i nadał jej charakter aktywistyczny). W tych dwóch - nieświadomych zdaniem Hartmanna kategoriach - zawarte są podstawowe opozycje, takie jak *sens* i *bezsens*, *logiczność* i *antylogiczność*, *dobro* i *zło*, stanowiące zarazem atrybuty jednorodnego podmiotu świata. W ten sposób "nieświadome" staje się dla filozofa podstawowym czynnikiem sprawczym rzeczywistości, czynnikiem niedostępnym poznaniu. Bazując na kategoriach ontologicznych Hartmann wyprowadza wnioski dla filozofii praktycznej, etyki i polityki. Zdaniem doc. Papióra zamienną cechą *nieświadomego* była dla Hartmanna tzw. *brutalna faktyczność*, utożsamiana ze złem i przemocą determinowanymi przez *nieświadome*. Takie rozumienie *brutalnej faktyczności* znosiło moralną odpowiedzialność człowieka za świat i pozwoliło Hartmannowi na uzasadnienie tez politycznych, zawartych już w *filozofii nieświadomego* a rozwijanych w publicystyce.

Mgr Marek Kazmierczyk w referacie zatytułowanym *Mściśław Wartenberg jako krytyk Artura Schopenhauera* skoncentrował swoją uwagę na głównych wątkach Schopenhauerowskiej teorii poznania i jej konfrontacji z programem epistemologicznym sformułowanym w pierwszej dekadzie XX wieku przez profesora Uniwersytetu Lwowskiego Mściśława Wartenberga. Myślicieli łączył kantowski rodowód oraz podzielany - zdaniem prelegenta - zarówno przez Schopenhauera jak i Wartenberga pogląd o konieczności oparcia badań metafizycznych na doświadczeniu. W ten sposób polem dokonanej przez mgr Kazmierczaka konfrontacji staje się Schopenhauerowska interpretacja Kanta poddana krytyce przez Wartenberga. Referent podjął próbę zrekonstruowania dokonanej przez Wartenberga analizy porównawczej stanowisk epistemologicznych Kanta i Schopenhauera, kładąc nacisk na spór o koncepcje podmiotu transcendentnego.

Jako ostatni został odczytany referat Anny Mossakowskiej pt.: *Artur Schopenhauer a ruchy młodzieżowe XX wieku*, w którym podjęła autorka problem

zbieżności wątków myśli Schopenhauera z ideologią współczesnych młodzieżowych grup nieformalnych. O zbieżnościach tych przesądza, zdaniem autorki referatu, centralna kategoria filozofii Schopenhauera - pesymizm oraz przeświadczenie o złą wszelkiej rzeczywistości. Pesymizmem przepojona jest także ideologia grup alternatywnych (hasło *no future*) przedstawiona na przykładzie grup punkowych w Polsce. Referentka poruszyła również problem specyfiki polskiej odmiany ruchu punk na tle jej zachodnioeuropejskich odpowiedników.

Wiele kwestii przedstawionych w referatach zostało podjętych i rozwiniętych przez uczestników sesji w towarzyszących jej dyskusjach. Czynione są starania, aby przedstawione materiały ukazały się drukiem.

Dobrze się stało, że temat *Artur Schopenhauer* został raz jeszcze podjęty. Jego filozofia stwarza różnorodne możliwości interpretacyjne oraz dostarcza interesującego i bogatego materiału badawczego. Jest ona przy tym nadal daleka od dogłębnego i wszechstronnego rozpoznania.